

ISSN 2411-345X (Print)
ISSN 2415-7198 (Online)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**МІЖНАРОДНІ
ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ:
НАУКОВІ ПОШУКИ
І ЗНАХІДКИ**

МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЗАСНОВАНИЙ 1991 р.

Випуск 25

Київ – 2016

УДК 94(477):[327+001.891]

Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 25: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. — 458 с.

*Затверджено до друку Вченою радою Інституту історії України
НАН України, протокол №6 від 26 травня 2016 р.*

Збірник наукових праць присвячено 25-й річниці незалежності Української держави. Особливу увагу приділено основним етапам еволюції зовнішньої політики України, її місцю й ролі в глобальній системі міжнародних відносин, історії іноземних дипломатичних представництв в Україні, відносинам Української держави з ЄС, а також актуальним питанням історії міжнародних відносин, методології, історіографії і джерелознавства.

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я:

С.В. Віднянський, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Інститут історії України НАН України (*відповідальний редактор*);

О.А. Іваненко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут історії України НАН України (*відповідальний секретар*);

І.І. Вовканич, доктор історичних наук, професор, Ужгородський національний університет;

Мар'ян Гайдош, кандидат історичних наук, професор, Інститут суспільних наук Словацької академії наук (Кошице, Словацька Республіка);

О.М. Горенко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут історії України НАН України;

Л.О. Зашкільняк, доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка;

О.Є. Лисенко, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України;

О.О. Маврін, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України;

А.Ю. Мартинов, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України;

І.Б. Матяш, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України;

Ренато Різаліті, ординарний професор, Флорентійський університет (Італійська Республіка);

О.С. Рубльов, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України;

В.Є. Снапковський, доктор історичних наук, професор, Білоруський державний університет (Мінськ, Республіка Білорусь).

Р е ц е н з е н т и: **Ласло Сьогі**, доктор історичних наук, професор (Угорщина);

С.С. Троян, доктор історичних наук, професор;

Л.Д. Якубова, доктор історичних наук.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: 04.02.2003 р., серія КВ № 6938.

Відповідно до наказу МОН України від 16.05.2016 № 515 міжвідомчий збірник наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки» поновлено в Переліку наукових фахових видань України (з історичних наук).

© Інститут історії України НАН України

© Автори

Адреса редакції: вул. М. Грушевського, 4, офіс 500, Київ, Україна, 01001
тел. +38 044 279 8704, факс +38 044 279 6362, e-mail: vsesvit_vid@ukr.net

UDC 94(477):[327+001.891]

International Relations of Ukraine: scientific searches and findings. — Issue 25: Interagency collected scientific papers / Ed. by S.V. Vidnyanskyj. — K.: Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, 2016. — 458 p.

Approved for publication by the Academic Senate of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Protocol No. 6, May 26, 2016.

The collection of scientific papers is dedicated to the 25th anniversary of Ukraine's independence. Special attention is paid to the main stages of the evolution of Ukraine's foreign policy, its place and role in the global international relations system, the history of foreign diplomatic missions in Ukraine, Ukraine's relations with the EU, as well as relevant issues of the history of international relations, methodology, historiography and source studies.

Editorial board:

S.V. Vidnyanskyj, Doctor of History, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (*Executive Editor*);

O.A. Ivanenko, PhD in History, Senior Researcher, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (*Executive Secretary*);

Marián Gajdoš, PhD in History, Professor, Institute of Social Sciences of the Slovak Academy of Sciences (Košice, the Slovak Republic);

O.M. Gorenko, PhD in History, Senior Researcher, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine;

O.E. Lysenko, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine;

A.Yu. Martynov, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine;

I.B. Matiash, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine;

A.A. Mavrin, PhD in History, Senior Researcher, M.S. Hrushevskyyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine;

Renato Risaliti, Professor, University of Florence (the Italian Republic);

O.S. Rubliov, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine;

V.E. Snapkovsky, Doctor of History, Professor, Belarusian State University (Minsk, the Republic of Belarus);

I.I. Vovkanych, Doctor of History, Professor, Uzhhorod National University;

L.O. Zashkil'nyak, Doctor of History, Professor, Ivan Franko National University of Lviv.

Reviewers: **László Szögi**, Doctor of History, Professor (Hungary);

S.S. Troyan, Doctor of History, Professor;

L.D. Yakubova, Doctor of History.

Certificate on the state registration for the printed media: 04.02.2003, "KV" No. 6938.

According to the Order No. 515, dated from May 16, 2016, of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the interagency collected scientific papers «International Relations of Ukraine: scientific searches and findings» are updated in the List of scientific professional editions of Ukraine (History).

© Institute of History of Ukraine
of the NAS of Ukraine

© Authors

Address of the editorial office: 4, Mykhailo Hrushevskyyi Street, office 500, Kyiv, 01001, Ukraine
Tel. +38 044 279 87 04, fax +38 044 279 63 62, e-mail: vsesvit_vid@ukr.net

ЗМІСТ

УКРАЇНА В ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ (до 25-ї річниці незалежності України)

<i>Степан Віднянський.</i> Європейська політика України: основні етапи, проблеми та перспективи реалізації	9
<i>Наталія Чорна.</i> Україна–Польща: генеза стратегічного партнерства крізь призму президентського чинника	41
<i>Юлія Гергель.</i> Україна та арабські держави Леванту (Сирія, Ліван, Йорданія): передумови та обставини встановлення дипломатичних відносин	59
<i>Ганна Харлан.</i> Україна в східноєвропейській політиці Федеративної Республіки Німеччина (2005–2015 рр.)	86
<i>Євгеній Сафар'янс.</i> Криза європейської системи безпеки 2014 р. та її вплив на українсько-австрійські відносини	107

МІЖНАРОДНІ КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ

<i>Наталія Кривець.</i> З історії українсько-німецьких літературних зв'язків у ХІХ — на початку ХХ ст.	122
<i>Владислава Піскіжова.</i> Діалог культур: роль поезії Тараса Шевченка в процесі становлення новоболгарської літератури другої половини ХІХ ст.	144
<i>Оксана Іваненко.</i> Просвітницька діяльність поляків у Київській губернії на початку ХХ ст.	166
<i>Юлія Грищенко.</i> Культурно-освітні процеси в середовищі болгар УСРР (20-ті рр. ХХ ст.)	186
<i>Лілія Білоусова.</i> Одеські товариства в організації еміграції євреїв з півдня Російської імперії до Сирії і Палестини у 1880-х — 1920-х рр.	206

З ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

<i>Вячеслав Циватий.</i> Віденський конгрес 1814–1815 рр.: інституціональний вердикт європейського політико-дипломатичного та суспільно-історичного розвитку	229
<i>Євген Бевзюк.</i> Чеська національна ідея періоду початку революції 1848–1849 рр.	247
<i>Ірина Матяш.</i> Іноземні консули в Києві доби Української Народної Республіки	269
<i>Олександр Павленко.</i> Політика балканських країн щодо визначення статусу Косово (1990–2016 рр.)	295

Ірина Боровець. Еволюція суспільної думки в Республіці Хорватія щодо європейської інтеграції упродовж 2000–2013 рр.....	307
Олександр Златін. Зовнішня політика й національна безпека Румунії у контексті агресії Росії проти України.....	324

МЕТОДОЛОГІЧНІ, ІСТОРІОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ

Таміла Герасимчук. Міжнародний порядок ХХІ століття: основні теоретико-концептуальні підходи.....	335
Олег Горенко. Історична наука і трансформація правосвідомості	356
Мирослав Волощук. Про «звабливість» середньовічної Центральної Європи й угорську русистику [рец.] «Köztes-Európa» vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére / Szer. Dániel Bági, Tamás Fedeles, Gergely Kiss, Pécs : Kronosz, 2012, 604 l.....	373
Іван Дзира. Південнослов'янські сюжети в «Історії русів».....	387
Андрій Мартинов. Перша світова війна в сучасній німецькомовній історіографії: теми й концептуальні ідеї досліджень.....	397
Юлія Вялова. Проблеми польсько-українського діалогу в публікаціях Леона Василевського на шпальтах часопису «Biuletyn Polsko-Ukraiński»	424
Марина Михайлюк. Щоденникові записи Віктора Клемперера як джерело для дослідження особливостей антисемітської політики в нацистській Німеччині	438

МЕТОДОЛОГІЧНІ, ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ

УДК 341.238“20”

Таміла Герасимчук

канд. іст. наук, доц.

Рівненський державний гуманітарний університет

33000, Україна, вул. Степана Бандери, 12

E-mail: tamilag@ukr.net

МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК ХХІ СТОЛІТТЯ: ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

У статті проаналізовано основні теоретико-концептуальні підходи до дослідження міжнародного порядку як динамічного стану міжнародної системи, що проявляється в підпорядкуванні її структурних елементів певним принципам, нормам і правилам. Методологія дослідження міжнародного порядку ґрунтується на синтезі системного, структурно-функціонального, інституційно-нормативного та синергетичного підходів. У концептуальному ключі найвпливовішими парадигмами є неореалізм і неолібералізм. У центрі дискусії обох парадигм є держава, але акцент зміщується щодо її ролі, можливостей та методів впливу на міжнародну політику. Неолібералізм ратує за демократизацію міжнародних відносин, натомість неореалізм відстоює думку, що в міжнародній системі домінує ієрархічний тип управління, що маскується під демократичне, яке передбачає складні механізми узгодження інтересів. Події останніх років, включаючи й кризу у відносинах Україна–Росія, яка має глобальний вимір і є предметом міждержавних взаємин не лише двох держав, показують трансформацію зовнішньополітичних стратегій наймогутніших держав світу і їхню зростаючу роль у конструюванні сучасного міжнародного порядку.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародний порядок, міжнародна система, неореалізм, неолібералізм.

Tamila Gerasymchuk

Ph.D. in History, Associate Professor

Rivne State Humanitarian University

12, Stepan Bandera Street, Rivne, 33000, Ukraine

E-mail: tamilag@ukr.net

INTERNATIONAL ORDER OF THE TWENTY-FIRST CENTURY: MAIN THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACHES

The article analyzes the main theoretical and conceptual approaches to the study of international order as a dynamic state of the international system, reflected in its structural elements' submission to certain principles, rules and regulations. The methodology for international order study is based on a synthesis of systematic, structural and functional, institutional, regulatory and synergistic approaches. In a conceptual sense neorealism and neoliberalism are the most influential paradigms. At the center of discussion, related to both paradigms, is the State, but the emphasis is shifting regarding its role, opportunities and methods of influence on international politics. Neoliberalism stands for the democratization of international relations, while neorealism defends the view that the international system is dominated by hierarchical type of management that disguises as a democratic and involves complex mechanisms of interests coordination. The events of recent years, including the crisis in the Ukraine–Russia relations, which has a global dimension and is the subject of interstate relations of not only two States, show the transformation of foreign policy strategies of the most powerful world's States and their increasing role in the construction of modern international order.

Keywords: *International relations, International order, International system, neorealism, neoliberalism.*

На початку XXI ст. відбувається перехід від постбіполярного міжнародного порядку до нового світоустрою. Зберігаючи, а навіть і посилюючи свою політичну диференційованість і гетерогенність, розвиваючись за різновекторними траєкторіями, глобальний світ стає дедалі ціліснішим й інтегрованим, а держави — дедалі більше взаємопов'язаними й взаємозалежними. Проте це аж ніяк не означає стабільність у міжнародних відносинах. Одні дослідники стверджують, що світ повертається до часів «холодної війни», інші вважають, що світ узагалі повертається у Вестфальський період, а чимало і вчених, і експертів сходяться на тому, що наступає період хаосу, анархії, свого роду «гри без

правил» у світовій політиці. Перерозподіл балансу сил у світі посилює нестабільність міжнародної системи.

Актуальність теми обумовлена тим, що протягом 2014–2016 рр. геополітична напруга у світі зростає ще більше, реальними стають загрози прямих збройних зіткнень між конкуруючими державами та блоками держав. Агресія Росії проти України ставить під загрозу існування всієї системи міжнародного права й підриває міжнародну довіру, що є основою міжнародного права, виявляє ерозію постбіполярного міжнародного порядку, що сформувався після завершення «холодної війни».

Гіркий досвід конфліктів і міжнаціональних війн останнього десятиліття переконливо доводить відсутність ефективних механізмів забезпечення стабільності в міжнародній системі. Україна є полем зіткнення геополітичних інтересів основних світових гравців — США, ЄС, Росії. Відтак пошук дієвих міжнародно-правових механізмів, реакція і вплив основних геополітичних гравців і всієї світової спільноти на врегулювання конфліктної ситуації на сході України, щодо анексії Криму фактично визначають конструювання нового міжнародного порядку. Це ще раз актуалізує тему дослідження.

Метою дослідження є історико-політологічний аналіз міжнародного порядку після завершення «холодної війни» крізь призму неореалістичної та неоліберальної парадигм.

За останнє десятиліття погляди на проблематику регулювання міжнародних відносин зазнали суттєвих змін, що пов'язано з переструктуруванням міжнародної системи і конструюванням нового міжнародного порядку. Широкомасштабні й динамічні історичні, культурні, політичні, економічні, інформаційно-технологічні зміни радикально трансформували картину світу і всю систему міжнародних відносин. Практика звернулась до теорії, до пошуку нових критеріїв інтерпретації та оцінок подій, що відбуваються. Відтак розгорнулась концептуальна дискусія щодо проблеми регулювання міжнародних відносин та конструювання нового міжнародного порядку.

Методологія дослідження міжнародного порядку ґрунтується на синтезі таких основних підходів. Згідно з системним підходом міжнародний порядок розглядають у тісному взаємозв'язку з системою міжнародних відносин, виходячи з певних закономірностей її функціонування та розвитку, взаємозв'язаності й взаємообумовленості її структурних елементів. Основні положення системної теорії були викладені в дослідженнях Л. фон Берталанфі, Т. Парсонса, Д. Істона, М. Каплана, К. Уолтца, Ф. Брайларда, Дж. Розенау, І. Валлерстайна та інших. Цілісність світу передбачає, що політичний, економічний, інформаційний, гуманітарний

та правовий порядок є взаємопов'язаними елементами міжнародної системи.

В основі структурно-функціонального підходу лежить дослідження міжнародного порядку крізь призму виконання структурними елементами міжнародної системи (акторами міжнародних відносин) функцій, а можливо й дисфункцій, залежно від їхньої ролі й місця в міжнародній стратифікаційній системі. У реальній політиці держави світу дотримуються так званих неписаних правил поведінки, які не є кодифікованими, але їхня дієвість впливає із структурно-функціональних зв'язків між державами. Прихильниками цього підходу є представники як реалістичної / неореалістичної, так і ліберальної / неоліберальної парадигм: Р. Гілпін, Р. Джервіс, Р. Кохейн, Г. Моргентау, Дж. Най, К. Уолтц та інші.

Інституційно-нормативний підхід розширює структурно-функціональний підхід і ґрунтується на тому, що міжнародний порядок — це кодифікована система правил поведінки, яких повинні дотримуватися всі учасники міжнародних відносин і виконувати зобов'язання, що покладені на них міжнародними інститутами. Українська вчена О.А. Коппель виділяє в межах даного підходу три типи міжнародного порядку. Правовий міжнародний порядок заснований на визнанні, що міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами й структурами наднаціонального характеру. Інституціональний міжнародний порядок визначається як такий устрій міжнародних, міждержавних відносин, який має на меті забезпечити основні потреби країни, інших інститутів, створювати й підтримувати умови для їхнього існування, безпеки та розвитку. Транснаціональний міжнародний порядок характеризується витісненням держав з арени міжнародних відносин іншими акторами¹. Відомі вчені-міжнародники Р. Кохейн, Дж. Най також роблять акцент на міжнародних інститутах як інструментах регулювання, особливо тих, які є інститутами міждержавного співробітництва. Представниками цього підходу також є Дж. Айкенберрі, Г. Кларк, С. Краснер, Т. Франк, П.А. Циганков та інші вчені.

На думку автора, доповненням до вищезазначених підходів і вкрай необхідним є синергетичний підхід, який поглиблює дослідження процесів самоорганізації міжнародної системи, розкриває глибокий зв'язок між порядком і хаосом, зворотніми й незворотніми процесами, випадковістю й необхідністю, лінійністю й нелінійністю, мікро- й макрорівнями середовища, вносить істотні доповнення й зміни в сучасну наукову картину світу, в перебудову світоглядних і методологічних основ дослідження міжнародного порядку. У сферу дослідження потрапляють нелінійні ефекти еволюції систем будь-якого типу, кризи й біфуркації, що набуває особливої актуальності в дослідженні сучасного міжнародного

порядку. З погляду синергетики, складним, відкритим, нелінійним системам, якою і є міжнародна система, неможливо нав'язати шляхи розвитку — можлива лише їх самоорганізація. Досить поширеною є думка про те, що порядок і хаос не є діаметрально протилежними, і між ними немає чіткої межі. В будь-якій нелінійній системі, включаючи й міжнародну, хаос і порядок змінюють один одного. Поєднання порядку і хаосу не є унікальною рисою сучасного стану міжнародних відносин, а по суті є їхнім атрибутом протягом усієї історії розвитку. На думку російського вченого К.С. Гаджиева, в міжнародній системі «принципи самоорганізації переважають над принципами організації, що тлумачиться як діяльність з упорядкування, структурування й управління системами»². При цьому порядок і хаос існують паралельно. На макрорівні може переважати порядок, а на мікрорівнях міжнародної системи — хаос. Може бути й навпаки. Відтак, на думку російського вченого М.Ю. Панченка, «відбувається синхронізація просторово розділених процесів»³.

Синергетичний підхід включає використання дослідниками спеціалізованих баз даних, методів математичної статистики, теорії ігор і складних комп'ютерних імітаційних моделей, що дає можливість прогнозувати баланс сил на міжнародній арені й баланс інтересів основних міжнародних акторів та визначати основні тренди сучасного міжнародного порядку.

Дослідження міжнародного порядку є предметом теоретичної і концептуальної дискусії між істориками, політологами, соціологами та міжнародниками. Незважаючи на появу в останні десятиліття наукових праць як західних, російських, так і українських учених, що присвячені дослідженням міжнародного і світового порядку, проблема потребує подальшого аналізу. Українські вчені вивчають міжнародний порядок крізь призму структури міжнародної системи, аналізуючи інтеграційні та глобалізаційні процеси, зовнішню політику держав тощо. Відомі історики С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов досліджують вплив інтеграційних процесів на систему міжнародних відносин, зовнішньополітичний курс України та інші актуальні проблеми. А.М. Киридон, С.С. Троян студіюють регіональні аспекти й основні тенденції розвитку міжнародних відносин після завершення «холодної війни». О.М. Майборода аналізує етнічність у міжнародних відносинах⁴. Л.Я. Угрин вивчає проблеми стабільності міжнародної системи⁵. Теоретичні аспекти міжнародних відносин досліджують українські вчені М.С. Дорошко, Л.В. Губерський, Є.Є. Камінський, Б.І. Канцелярук, М.Г. Капітоненко, О.А. Коппель, В.П. Крижанівський, М.З. Мальський, В.А. Манжола, М.М. Мацях, Г.М. Перепелиця, С.С. Троян, М.В. Фесенко, С.О. Шергін та інші. Ґрунтовно студіюють проблему і російські вчені: О.Д. Богатуров,

А.А. Громико, С.О. Караганов, Ф.О. Лук'янов, М.Ю. Панченко, А.В. Торкунов, О.В. Фененко, П.А. Циганков, Т.О. Шаклеїна та багато інших.

Проблема міжнародного порядку є актуальною як у теоретичному дискурсі, так і в практичному вимірі. Аналіз теоретичних праць з цієї проблематики свідчить про те, що міжнародний порядок традиційно тлумачився в двох основних значеннях: по-перше, як аналог суспільного порядку, перенесеного в міжнародні відносини, тобто повна протилежність хаосу й анархії в них; по-друге, як сукупність правил поведінки суб'єктів міжнародних відносин, яких вони змушені дотримуватися з огляду на специфіку існуючої міжнародної системи⁶. Більшість авторів схиляється до бачення порядку як «втілення розумно-обмежувального початку у зовнішній політиці держав та їхніх взаємовідносинах, пов'язуючи з функцією такого обмеження зміцнення стабільності світової системи»⁷. Так, Є.Є. Камінський під міжнародним порядком розуміє «організацію міждержавних відносин, спрямовану на забезпечення потреб основних міжнародних акторів, а під світовим порядком — організацію міжнародних відносин, спрямовану на забезпечення гегемонії одного з акторів»⁸. Британський дослідник Р. Купер запропонував кілька інтерпретацій міжнародного порядку: по-перше, таким може вважатися переважаючий тип зовнішньополітичної поведінки держав, незалежно від того, служить він упорядкуванню або дезорганізації системи; по-друге, порядок може означати певну форму стабільності й цілісності системи; по-третє, порядок можна розуміти як правила, які управляють системою й підтримують її у стані стабільності, їхній моральний зміст⁹.

Існує й чимало інших дефініцій міжнародного порядку, але узагальнимо їх у визначенні, яке дає відомий російський учений П.А. Циганков: «Міжнародний порядок — такий устрій міжнародних (передусім міждержавних) відносин, що покликаний забезпечити основні потреби держав та інших інститутів, забезпечити умови їхнього існування, безпеки та розвитку»¹⁰.

Складність і суперечливість розвитку міжнародних відносин наприкінці ХХ ст., руйнування існуючого і формування контурів нового міжнародного порядку в другому десятилітті ХХІ ст. породжують гостру полеміку як на державному, так і на міжнародному рівні, як серед політиків, експертів, так і серед учених-міжнародників.

Основна дискусія розгортається між представниками двох парадигм: неореалізму (Б. Бузан, Р. Гилпін, Дж. Міршаймер, К. Уолтц) і неолібералізму (Р. Кохейн, С. Краснер, Дж. Най, А. Ротфельд). Вони і на сьогодні залишаються найвпливовішими парадигмами в теорії міжнародних відносин. Водночас, динамічні зміни в системі міжнародних відносин досить складно вписати в ту чи іншу парадигму, що породжує достатньо

відтінків, відмінностей і навіть суперечливих ідей і теорій, що є предметом полеміки неореалістів з неолібералами. У межах неореалістичної парадигми формуються: концепція «балансу сил» (К. Уолтц), теорія «балансу загроз» (С. Уолт), теорія «гегемоністської стабільності» (Р. Гілпін), теорія «гегемоністської зовнішньої політики» (У. Уолфорт), «державо-центристський реалізм» (Ф. Закарія). З неолібералізму виокремились: теорія «динамічних змін» (Д. Копеленд), теорія «співробітництва великих держав» (Р. Джервіс, Б. Міллер), теорія «демократичного миру» (Дж. Муравчик, Б. Рассет), теорія «міжнародних режимів» (С. Краснер, Р. Кохейн, Ф. Краточвіл, Дж. Раггі, О. Янг), теорія «балансу інтересів» (Р. Швеллер). Існують й інші теоретико-концептуальні й методологічні підходи, вироблені теорією міжнародних відносин на стику з іншими суспільними науками, але це предмет окремого наукового аналізу.

Щодо теорій політичного неореалізму (структурного реалізму) та політичного неолібералізму (неоліберального інституціоналізму), то вони не лише конкурують між собою, а й часто запозичують окремі аргументи один в одного, між ними більше подібного, ніж відмінного. Така велика кількість напрямів, що викристалізувались з основних парадигм, є підтвердженням цьому й продовженням інтерпарадигмальних дебатів, що відбуваються в теорії міжнародних відносин з моменту її виникнення. Слушно зауважує український учений С.О. Шергін, що парадигмальна орієнтація більшості американських політологів трансформується в напрямку посткласичного варіанту реалізму та лібералізму. До цього їх спонукають численні фактори, насамперед, бажання бути корисними в плані участі в опрацюванні та модифікації «великої стратегії» США в умовах глобальних трансформацій¹¹.

Як же інтерпретують міжнародний порядок і трансформацію міжнародної системи представники зазначених парадигм? Неореалізм трактує міжнародний порядок як результат взаємин між великими державами, а структурні особливості міжнародної системи не залежать від будь-яких зусиль малих і середніх держав. Відтак відносини між великими державами та іншими (середніми й малими) державами не визначаються «як анархічні, а набувають нових форм, що залежать, головним чином, від волі великих держав»¹². Власне правила гри визначають могутні актори, що є вертикальним виміром міжнародного порядку за С. Гофманом. Водночас взаємини між рівновеликими акторами є горизонтальним виміром міжнародного порядку. Додамо, що в мультиполярній міжнародній системі підтримання порядку забезпечується через механізм політичної рівноваги; в біполярній головним механізмом виступає «баланс сил». Автор погоджується з думкою вченої О.А. Коппель, що «реалістичний міжнародний порядок ґрунтується на розумінні того, що в основі між-

народних відносин лежить захист кожною з держав своїх національних інтересів. Анархічна природа міжнародного порядку пояснюється тим, що кожний із суб'єктів, що утворює цей порядок, переслідує індивідуальні цілі та інтереси»¹³.

Зміни, що визначають основні контури сучасного міжнародного порядку, пов'язані як з історичними подіями, що сягають коренями другої половини ХХ ст., коли «баланс сил» був основним принципом підтримки стабільності міжнародного порядку, так і першого десятиліття ХХІ ст., коли виробились певні правила гри у взаєминах міжнародних акторів у постбіполярний період, коли на зміну «балансу сил» приходять «баланс інтересів».

Зрозуміло, що «баланс сил» був ефективний у міжнародній системі, яка мала чітку ієрархічну структуру, в основі якої лежав силовий потенціал наймогутніших держав. Проте з появою великої кількості недержавних суб'єктів світової політики міжнародна система стає дедалі складнішою й більш структурованою. Дж. Розенау зазначає, що в міжнародній системі співіснують два світи, в одному з них домінують держави (державоцентричний світ), а в іншому діють різноманітні, відносно рівноправні, актори (поліцентричний світ). Відтак, міжнародний порядок залежить не лише від держави, а й від транснаціональних і наднаціональних акторів, що корелює з неолібералізмом.

Російський учений О.Д. Богатуров слушно зауважує, що в результаті збільшення кількості міжнародних акторів та їх взаємопов'язаності між собою трансформується сама структура системи міжнародних відносин, і основним принципом стає «баланс інтересів». На думку вченого, Ялтинсько-Потсдамський порядок розпався, а «міжнародна система стала скочуватися до дерегулювання»¹⁴. Практично всі країни, що стали незалежними після руйнування «залізної завіси», зробили вибір на користь зміни зовнішньополітичного курсу. В стратегічному плані це мало стабілізуючий ефект, але дало імпульс для розбалансування міжнародної системи, принаймні в тому контексті, що стосується взаємовідносин нових незалежних держав з Росією. З погляду Дж. Розенау, це турбулентність у світовій політиці, але міжнародні процеси так чи інакше визначаються певним порядком¹⁵.

Зростають загрози й виклики невоєнного характеру, суттєві зміни відбуваються у світовій економіці, де взаємозалежність має все більший вплив на політику. Інтеграційні процеси, глобалізація світу, посилення ролі транснаціональних акторів, що супроводжуються ерозією державного суверенітету, транспарентністю державних кордонів, розмиванням кордонів між внутрішньою і зовнішньою політикою держав, висувають на перший план проблеми безпеки, економічні проблеми, дотримання прав

людини, легітимності / нелегітимності авторитарних режимів. Такі зміни не вписуються в неореалістичну парадигму, відтак актуальності набуває неолібералізм, представники якого сходяться на тому, що держава — не єдиний, а іноді й не головний актор. Вона стає дедалі доступнішою для транснаціональних і промислових груп, неурядових організацій, терористичних і кримінальних угруповань, професійних асоціацій і навіть окремих індивідів. За таких умов неоліберали все частіше роблять акцент на ролі держави, але через розвиток співробітництва, що дедалі менше віддаляє їхні погляди від неореалізму.

З вищезазначеного зрозуміло, що альтернативність неореалізму й неолібералізму досить умовна: в їхніх поглядах на міжнародну політику і міжнародний порядок більше спільного, ніж відмінного. Держава залишається в центрі дискусії обох парадигм, але акцент може зміщуватися щодо її ролі, можливостей і методів впливу на міжнародну політику. Проте варто звернути увагу на вузлові питання концептуальної дискусії між неореалізмом і неоліберальним інституціоналізмом, які вирізняє український учений С.О. Шергін. По-перше, це природа й наслідки анархічності міжнародної системи. По-друге, міжнародне співробітництво є оптимальною формою співіснування, але погляди різняться в тому, що стосується його ефективності. По-третє, неореалісти наголошують на відносних перевагах співробітництва («хто що одержує?»), у той час як неоліберальні інституціоналісти — на абсолютних перевагах співробітництва («це вигідно всім»). По-четверте, неоліберальні інституціоналісти й неореалісти згодні, що серед пріоритетних цілей держав найважливішими є питання забезпечення національної безпеки та економічного добробуту. По-п'яте, неореалісти у своєму аналізі міжнародної системи фокусують увагу на можливостях держав, у той час як неоліберальні інституціоналісти — на їхніх намірах. Нарешті, обидві сторони визнають множинність режимів, що виникли після 1945 р., які розрізняються за критерієм їхнього впливу на трансформацію сучасної міжнародної системи та світової політики¹⁶. Додамо, що в умовах розвитку співробітництва, поглиблення взаємозв'язків та прийняття угод, що регулюють взаємовигідні зв'язки, міжнародні режими виконують регулюючі функції у межах тієї чи іншої підсистеми міжнародних відносин, мають вагомий вплив на розв'язання актуальних проблем міжнародної / світової політики та формування міжнародного порядку¹⁷.

Аналізуючи міжнародний порядок XXI ст., учені відходять від терміну «постбіполярний порядок», який більше визначає перехідний етап. Російська вчена-міжнародник Т.О. Шаклеїна зауважує, що «перехід уже відбувся, і чітко визначено, що відбувається не формування, а консолідація нового порядку, структура якого поліцентрична, ієрархія серед

державних гравців не має попередньої жорсткості». Думки вчених сходяться на тому, що у світі одночасно «співіснують одна наддержава, великі держави різної якості й транснаціональні актори, роль і кількість яких продовжує зростати. Інституційна основа міжнародної системи більше фрагментована. Міжнародні норми мають амбівалентний характер: у сукупності вони включають як старі, так і нові правила»¹⁸. Проте варто зазначити, що така модель міжнародного порядку в останнє десятиліття продовжує трансформуватися, набуваючи ознак поліполярності.

Автор погоджується з думкою відомого історика С.С. Трояна, що світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов'язані з трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем. Це відповідним чином позначається на її регіональних і периферійних вимірах, що виражається у глобальному протистоянні між США, ЄС і Росією, посиленні конкуренції в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні¹⁹, а також зростанні ролі Китаю та інших претендентів на глобальне лідерство — Індії та Бразилії, що конкурують за ресурси, безпеку та економічну перевагу²⁰. Відтак протистояння набирає нових обертів, трансформація продовжується, а світ знову стоїть на порозі змін і вироблення нових, більш жорстких правил гри.

Позаяк «баланс інтересів» не став засадничим принципом постбіполярного міжнародного порядку, неореалісти стверджують, що основою забезпечення міжнародного порядку й безпеки все ж таки є «баланс сил» у контурах мультиполярного світу. Натомість неоліберали переконані в протилежному і вважають, що безпека і встановлення міжнародного порядку можливі на основі економічного, культурного та іншого співробітництва, заснованого на загальнолюдських цінностях і загальнопланетарних інтересах. Міжнародна співпраця необхідна для забезпечення стабільності, соціального прогресу і світового порядку. Однак якщо донедавна неоліберали наголошували на ролі правового, морального та інституційного регулювання, то в 2000-х роках на фоні невирішеності назріваючих проблем «виникає необхідність регулювання міжнародних відносин на основі прагматичних рішень, перевага надається моральним принципам, а як головні критерії моральності висуваються ліберальна демократія і права людини»²¹. Неоліберали вважають, що безпека можлива через об'єднання демократичних держав, а для досягнення всезагального миру необхідно поширювати демократію як ідеал, цінність і тип політичного режиму.

Позаяк недемократичні держави є головною загрозою всезагальному миру й безпеці, то перевага надається навіть силовим діям «демократичних» акторів, які покликані забезпечити справедливий міжнародний

і навіть світовий порядок та наділені для цього моральними й матеріальними засобами. Отже, в обох парадигмах відбувається дискусія щодо використання сили, включаючи й воєнну, для подолання анархії і встановлення порядку. Досить поширеною в неоліберальній парадигмі в 1990-х роках є теорія «демократичного миру» (ТДМ). У політичній практиці ТДМ «надає право» демократичним державам використовувати силу як інструмент впливу на тих, хто несе загрозу демократичному миру. Відтак поширення демократії в усьому світі й демократизація міжнародних відносин стає трендом 1990–2000-х років і морально-правовою основою формування міжнародного порядку в XXI ст.²²

Головні тези ТДМ цілком корелюють із зовнішньополітичною стратегією США, які стали по суті наддержавою з очевидною воєнною, економічною, технологічною і політичною перевагою. А головний меседж «Демократії не воюють одна з одною і вирішують протиріччя мирним шляхом» лише посилював необхідність упровадження ТДМ на глобальному рівні. Окрім того, така підвищена увага американських аналітиків та ідеологів до ціннісно-етичних проблем, до поширення демократії у всьому світі стимулювалась і бажанням створити ефективні механізми легітимації діяльності США з розбудови нового міжнародного порядку. Не дивно, що у «Щорічному звіті про оборону» за 2014 р. однією з п'яти основних цілей військової стратегії США є сприяння побудові такого міжнародного середовища, в якому «демократичні норми та повага до прав людини будуть широко використовуватися»²³.

Як концептуально, так і реально такий міжнародний порядок проіснував майже два десятиліття. Його поширення відбувалося як мирним шляхом, так і воєнними засобами. Неоліберали могли би святкувати перемогу демократії, але використання США та їхніми союзниками сили для утвердження нового міжнародного порядку — на території Боснії (1995–1996 рр.), Косово (1999 р.), в Афганістані (2001–2002 рр.), в Іраку (1991, 1998, 2003 рр.) підірвало міжнародну довіру до США і викликало чимало дискусій як серед політиків, експертів, так і вчених. На думку автора, ТДМ як доктрина, що лягла в основу зовнішньополітичної стратегії США 1990-х років, поступово втрачає свою актуальність, відтак зменшується й інтерес до самої теорії.

Критикуючи політику й поведінку США на міжнародній арені, Росія також заявила про свої претензії на глобальне лідерство. Публічно таку «заяву» було оголошено 2007 р., коли президент РФ В. Путін, виступаючи на Мюнхенській конференції з питань безпеки, вперше публічно заявив, що Росія виходить із тіні у своїй зовнішній політиці та стає на захист Ірану. Така заява шокувала не лише США, але і світову спільноту. Процес продовжився в серпні 2008 р. (війна в Грузії). Після агресії Росія

не зустрілася з санкціями чи хоча б міжнародним осудом, що «дало волю імперським амбіціям» у 2014 р. Беззаперечним є факт, що Росія претендує на глобальне лідерство, а її зовнішньополітична стратегія побудована як на дипломатичних, так і силових інструментах, включаючи й воєнну силу. Відтак немає жодних сумнівів, що «баланс сил», як принцип регулювання міжнародних відносин, знову повертається. В останні роки турбулентність у міжнародній системі лише посилюється. Україна також потрапила в таку турбулентну зону. Від того, наскільки основні геополітичні гравці (центри сили) зуміють дипломатичними засобами узгодити свої інтереси й претензії на глобальне лідерство, буде залежати встановлення порядку чи продовження анархії у міжнародній системі.

Автор погоджується з твердженням неореалістів, що, незважаючи на збільшення чисельності демократичних держав, світ не став стабільнішим, а навпаки — хаотичним і непередбачуваним, все частіше виникають локальні конфлікти, що не зовсім корелює з ТДМ. Власне і політична дійсність показує, що авторитарні режими не лише відмовилися від запропонованих форм встановлення міжнародного порядку, але поступово, нарощуючи силовий і економічний потенціал, спрямували свою потужну пропагандистську машину проти демократизації світу. Авторитарні держави Китай, Росія, Іран, Саудівська Аравія, Венесуела розробили нові інструменти стримування демократичних процесів, які зараз ефективно просувають. Як не прикро, але розвинені демократії виявилися не зовсім готові їм протистояти. ТДМ вичерпала себе, принаймні на даному етапі, а політичні реалії знову формуються на принципах неореалізму. В основі конфліктів лежать не стільки територіальні аспекти, скільки більш широкі проблеми: розповсюдження зброї, права людини й демократія, контроль за видобутком і транспортуванням нафти, міграція, ісламський тероризм тощо. Підтвердженням цього є події довкола Косово, Грузії, Іраку, Афганістану, Лівії чи Сирії, дестабілізація ситуації на Близькому Сході та в державах пострадянського простору, а віднедавна — і в Україні.

Загрози зростають, сила стає інструментом зовнішньої політики як демократичних, так і авторитарних держав. Незважаючи на певні протиріччя, міжнародний порядок починає формуватися не лише на основі демократизації і глобалізації, а і воєнної сили; повертається мілітаризація міжнародних відносин. По суті конструюється міжнародний порядок, в якому на головні ролі претендують не лише США, а й ЄС, Росія, Китай, а також Індія та Бразилія. Нова модель міжнародної системи визначатиметься готовністю ключових гравців знайти компроміс у досягненні своїх стратегічних цілей залежно від їхніх потреб, інтересів та наявних у кожного з них ресурсів.

Концептуальна дискусія триває, а міжнародні реалії показують, що теоретики обох парадигм шукають відповіді на виклики сьогодення.

Основні постулати неореалізму й неолібералізму залишаються актуальними серед дослідників і найбільш популярними серед експертів і практиків міжнародної політики. І тому вчені часто об'єднують положення однієї й іншої парадигми, називаючи їх раціоналістичним підходом (Р. Кохейн), у центр якого ставлять раціональну політику, що, на думку П.А. Циганкова, «керується не емоціями, а розрахунком у прийнятті політичних рішень». Для неореалістів цей розрахунок визначається позицією влади держави (насамперед, балансом сил чи загроз); для неолібералів — матеріальним добробутом і безпекою через демократизацію міжнародних відносин. Ніяких інших факторів як для одних, так і для інших не існує, є лише економічні та владні інтереси. Відтак, зазначає вчений, «ці інтереси представляються як даність, а завдання дослідника — визначити, хто з акторів перебуває в найбільш вигідній ситуації і здатний обрати найбільш ефективну стратегію для реалізації своїх інтересів»²⁴.

Висуваються твердження, що теорія раціоналізму може стати синтезом неореалізму, неолібералізму і великої кількості існуючих підходів, у якому б знайшлося місце всім раціональним ідеям. На думку польського міжнародника Л. Зиблікевича, «можливість їхньої продуктивної реалізації зростає завдяки тому, що, незважаючи на існування досить різних точок зору та цілої низки принципових питань, які визначають загальні теоретичні орієнтації та конкретні дослідницькі програми, дійшло до виразного зближення між ними, що дає змогу говорити про виникнення раціоналістичного консенсусу, який творять, насамперед, неореалізм і неолібералізм»²⁵. С.О. Шергін також вважає, що доцільно враховувати можливість синтезу двох парадигм, позаяк «вододіл між ними розмивається, і обидві парадигми розділяють деякі загальні положення, котрі роблять своєрідний «крок» назустріч один одному»²⁶. Отже, процес синтезу сучасних теорій неореалізму та неолібералізму визначається тим, що вони дуже близькі в оцінках міжнародних відносин, але у вузьких межах своїх методологічних засад не можуть цілісно пояснити суть міжнародних явищ і процесів, власне синтез сприятиме розв'язанню проблеми.

На думку багатьох учених, вісь, яку створюють неореалізм та неолібералізм, була доповнена теоретичними дискусіями, що тривали після завершення «холодної війни» і є актуальними на сьогодні. Йдеться про концепції «зіткнення цивілізацій» С. Гангтінтона, «світ-системний аналіз» І. Валлерстайна та геополітичні концепції З. Бжезінського.

Закінчення «холодної війни» не стало «кінцем історії» за Ф. Фукуямою, а призвело до загострення старих і появи нових конфліктів, що стали предметом світ-системного аналізу І. Валлерстайна. Не менш серйозна дискусія відбулася щодо праць С. Гангтінтона «Зіткнення

цивілізацій»²⁷ (1993 р.) та «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку»²⁸ (1996 р.), що були повною протилежністю досить оптимістичного «кінця історії» Фукуями й по суті доповнили світ-системний аналіз І. Валлерстайна. Розвиваючи ідею мультиполярного світу, автор вважав одним з найочевидніших конфліктів світового масштабу ціннісне, геополітичне й цивілізаційне протистояння ісламського та західного світів із використанням принципово нової тактики, зброї, інформаційних технологій.

На думку історика С.С. Трояна, саме С. Гантінгтон найточніше характеризував сучасну міжнародну систему, ввівши поняття «одно-багатополярності», або, як її називають китайські геополітики, «багато сил і одна суперсила». Вчений визначає її як «гібридну міжнародну систему» — «більш демократичну, більш динамічну, більш відкриту, більш взаємозв'язану. Вона і є тією системою, у якій ми, як вважає відомий американський політолог Ф. Закарія, швидше всього житимемо в наступні кілька десятиліть»²⁹. Українські історики С.В. Віднянський та А.Ю. Мартинов зазначають про формування «постмодерної міжнародної системи»³⁰, що корелює з підходами бельгійського вченого А. Самюеля, який вважає, що людство уже вступило в «новий міжнародний світ» та Дж. Розенау, який також називає новий порядок «світом постміжнародної політики».

У цьому контексті заслуговує на увагу праця З. Бжезінського. «Без контролю. Глобальний порядок на порозі XXI ст.», де автор прогнозує формування міжнародного порядку після завершення «холодної війни», виходячи з геополітичних принципів. Висновки З. Бжезінського набувають особливої актуальності й сьогодні, позаяк у центрі уваги — відносини з Росією. На думку вченого, ключові позиції у відверненні загрози реставрації Російської імперії на пострадянському геополітичному просторі, окрім України, займають Азербайджан і Узбекистан. Тому США повинні докласти зусиль, щоб забезпечити стабільність у стратегічно важливих регіонах. З. Бжезінський вбачає гегемонію США як безальтернативність забезпечення міжнародної глобальної безпеки, про що йдеться в іншій праці «Вибір. Світове панування або глобальне лідерство». Зміни, що відбуваються, можуть руйнувати міжнародний порядок і підірвати стабільність, яку покликані забезпечити Сполучені Штати. З. Бжезінський слушно зауважує, що «США зіштовхуються з парадоксом: будучи наддержавою, їх самих все більше турбують загрози, що виходять від більш слабких ворогів»³¹. Відтак доленосною є відповідь на питання: чи зможе Америка проводити мудру, відповідальну й ефективну зовнішню політику, яка не сприймалася б як гегемоністська й водночас відповідала б історично новому статусу наддержави. Відповідь

на ці та інші актуальні питання З. Бжезінський шукає в працях «Ще один шанс. Три президенти та криза американської наддержави»³² й «Стратегічний погляд: Америка і глобальна криза»³³.

Актуальною є праця З. Бжезінського «Україна у геостратегічному контексті»³⁴, де автор аналізує відносини США з основними геополітичними гравцями, визначаючи місію України в сучасному світі. Оцінюючи міжнародні реалії після російсько-грузинського конфлікту 2008 р., який так само, як і нинішній російсько-український конфлікт, має глобальний вимір, З. Бжезінський у статті «НАТО та безпека світу» («The New York Times», 2009 р.) констатує, що «США здають своє глобальне лідерство країнам Азії», а «для НАТО потрібна нова стратегія, довгостроковою метою якої повинно стати співробітництво з Росією»³⁵. Пригадаємо, що війна Росії у Грузії унеможливила прийняття на Бухарестському саміті НАТО у вересні 2008 р. рішення про надання ПДЧ Україні й Грузії. Слушно зауважують учені А.М. Киридон та С.С. Троян, що «Росія, наростивши військову могутність, демонструє свою силу та прагне упокорення «свободолюбивих» народів, адже «кольорові революції», і особливо Революція Гідності 2013–2014 р. в Україні (авт.), «були розцінені як своєрідний виклик. Росія діє з великодержавної позиції відторгнення «іншого», пошуку ворога, протистояння «ворожому оточенню» і ще задовго до конфлікту 2008 р. вступила в бій за пострадянський простір»³⁶.

На думку автора, розпочавши війну в Грузії, РФ відкрито висловила протест проти встановлення глобального світоустрою на чолі зі США, використовуючи щонайменшу можливість для закріплення своїх позицій. Слушною є думка історика М.С. Дорошка, що наслідком «недостатньої уваги США до пострадянського простору (йдеться про незалучення Азербайджану і центральноазійських держав до проектів з відновлення афганської інфраструктури й економіки) є ліквідація Росією військових баз США в Узбекистані і Киргизстані»³⁷. Можна пригадати й інші конфлікти на Кавказі, що є застереженням США з боку Росії. Продовженням намірів РФ стала відкрита агресивна політика щодо України в 2014 р., що проявилася в анексії Криму, дестабілізації політичної ситуації в Україні та вторгненні на територію східних областей нашої держави. Є всі підстави стверджувати, що від того, як і коли буде врегульована криза у відносинах Україна–Росія, якою буде політика щодо російської агресії з боку США, ЄС загалом, і Німеччини та Франції, зокрема, а також міжнародних інститутів, насамперед безпекових, — буде залежати конструювання нового міжнародного порядку на противагу існуючому хаосу. Головне суперництво між основними геополітичними гравцями лише загострюється. Виникають так звані «перехресні політичні поля»³⁸, формуються нові лінії глобального протистояння. По суті біфуркаційною

точкою в сучасному турбулентному світі стала анексія Криму і війна на сході України. Як слушно зауважив І. Валлерстайн: «Геополітичний вибір може бути змінений за допомогою осіб, які перебувають при владі, але тиск довгострокових національних інтересів залишається сильним»³⁹.

Підсумовуючи, зазначимо, що новий світоустрій учені, експерти й політики бачать як багаторівневу структуру, в якій очевидною є роль могутніх держав, що утворюють верхній рівень міжнародної системи. На її нижчих рівнях і надалі зростатиме конфліктогенність, причому протидіяти і врегульовувати такі конфлікти стає дедалі важче. Порушення політичної стабільності — це крок у бік розбалансування системи міждержавних відносин, до переділу світу за допомогою воєн, з наступною її стабілізацією на якісно новому рівні балансу сил. Лише компроміс між основними геополітичними гравцями може сприяти встановленню нового міжнародного порядку.

Історико-політологічний аналіз міжнародного порядку після завершення «холодної війни» крізь призму неореалістичної та неоліберальної парадигм дає можливість зробити такі узагальнення.

1. Протягом останніх десятиліть погляди на проблематику регулювання міжнародних відносин зазнали суттєвих змін, що було пов'язано, з одного боку, з динамічним розвитком теорії міжнародних відносин як науки, а з іншого, з переструктуруванням системи міжнародних відносин, руйнуванням постбіполярного міжнародного порядку, скочуванням до анархії й хаосу в міжнародній системі.

2. У концептуальному ключі методологія дослідження міжнародного порядку ґрунтується на неокласичних теоріях міжнародних відносин: неореалізмі й неолібералізмі, а також синтезі системного, структурно-функціонального, інституційно-нормативного та синергетичного підходів.

3. Динамічні зміни в системі міжнародних відносин породжують багато теорій, концептуальних відмінностей і навіть суперечливих ідей і теорій, що є предметом наукової дискусії неореалістів з неолібералами. Альтернативність неореалізму й неолібералізму досить умовна: в їхніх поглядах на міжнародну систему й міжнародний порядок більше спільного, ніж відмінного. Проте вчені дедалі частіше полемізують щодо конструювання нової теорії раціоналізму, яка може стати синтезом великої кількості існуючих підходів.

4. Держава залишається в центрі дискусії обох парадигм, але акцент зміщується щодо її ролі, можливостей і методів впливу на міжнародну політику. Неолібералізм ратує за демократизацію міжнародних відносин, натомість неореалізм відстоює думку, що в міжнародній системі домінує ієрархічний тип управління, який маскується під демократичний, що передбачає складні механізми узгодження інтересів. Відносини в сучас-

ному світі визначаються як відцентровими процесами (глобалізацією чи інтеграцією), так і доцентровими (фрагментацією, ерозією держави).

5. Міжнародний порядок — динамічний стан міжнародної системи, що проявляється в підпорядкуванні її структурних елементів певним принципам, нормам і правилам. Міжнародні організації та наднаціональні інститути відіграють важливу роль у конструюванні міжнародного порядку XXI ст., однак поступаються за масштабами впливу могутнім державам, які претендують на глобальне лідерство.

6. Сучасна система міжнародних відносин розбалансована, перебуває в стані турбулентності, посилюється хаос і анархія, але поступово проступають контури нового міжнародного порядку. Є всі підстави стверджувати, що в міжнародній системі відбувається і продовжуватиме відбуватися перерозподіл сфер впливу між існуючими центрами сили й новими, що можуть невдовзі заявити про себе. Новий міжнародний порядок формуватиметься на основі поліцентризму і полієрархії. Тому важливу роль відіграють і стихійні процеси та суб'єктивні фактори, а найскладнішою проблемою узгодження інтересів основних геополітичних гравців є і залишатиметься дотримання, зміцнення й подальший розвиток міжнародного права.

7. Зміцнення воєнно-політичної стабільності в сучасному світі і конструювання нового міжнародного порядку залежить від розвитку взаємин ЄС, США і НАТО з Росією і Китаєм. Новий світоустрій формується як мультиполярний і цілком ймовірно, що відбуватиметься свого роду «врівноваження» принципів «балансу інтересів» і «балансу сил», позаяк дисбаланс у міжнародній системі виник власне через порушення цих двох принципів. При цьому варто пам'ятати, що «баланс інтересів» — це не підпорядкування інтересів слабших держав інтересам сильних, а здатність сильних включити інтереси слабших у свої власні.

8. Росія, втративши свій вплив як центр сили геополітичного простору наприкінці XX — на початку XXI ст., в останньому десятилітті повертається до відновлення свого статусу, створюючи й підтримуючи локальні зони нестабільності на пострадянському просторі, при волюнтаристському запереченні міжнародного права. Росія претендує на глобальне лідерство, а її зовнішньополітична стратегія включає як дипломатичні, так і силові інструменти. Україна є ключовою в російській стратегії домінування на пострадянському просторі. Криза у відносинах Україна–Росія має глобальний вимір і є предметом міждержавних взаємин не лише двох держав, а показує трансформацію зовнішньополітичних стратегій наймогутніших держав світу і їхню зростаючу роль у конструюванні сучасного міжнародного порядку.

9. Сучасний світ являє собою досить агресивне середовище з непередбачуваними сценаріями розвитку. І Україна у цьому світі залишилась

практично наодинці з ворогом, і може покладатися лише на власні сили. Зростає кількість воєнних конфліктів, громадянських війн, посилюються терористичні загрози, від чого потерпають як стабільні, демократичні держави цивілізованого світу, так і слабкі країни. Дедалі більше утверджується відносно новий інструмент міжнародного регулювання у вигляді «гуманітарних інтервенцій», які стали практично легальним засобом міжнародного спілкування на протигагу нормам невтручання в справи один одного, що існували ще з часів Вестфальського миру.

10. На порядок денний повертається воєнна сила, як регулятор міжнародних відносин, проблема мілітаризації міжнародних відносин набуває особливого значення на тлі зниження ефективності та впливовості глобальних інститутів безпеки. Глобальна турбулентність, нестабільність, зростаюча взаємозалежність держав і народів, поява нових викликів і загроз поставили як перед теоретиками, експертами, так і політиками, надважливе стратегічне завдання: віднайти такі демократичні механізми взаємодії міжнародних акторів, які сприяли б подоланню анархії і хаосу в міжнародних відносинах і встановленню нового міжнародного порядку.

¹ *Коппель О.А.* Концепції організації міжнародних систем. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1209/74/>

² *Гаджиев К.С.* Геополитические горизонты России (Контурь нового миропорядка). — М., 2007. — С. 220.

³ *Панченко М.Ю.* Основные парадигмы изучения международного порядка в современной политологии: Монография. — М, 2000. — 105 с.

⁴ *Майборода О.М.* Етнічність у міжнародній системі. — К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. — 408 с.

⁵ *Угрин Л.Я.* Міжнародні системи: проблеми стабільності. Політична наука в Україні: стан і перспективи: Матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10–11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочилас Л., Угрин Л. — Львів, ЦПД, 2008. — 308 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://postua.info/ugryn.htm>

⁶ *Мальський М.З.* Теорія міжнародних відносин: підручник / М.З. Мальський, М.М. Мацяк. — К. : Знання, 2011. — 406 с. — С. 353.

⁷ *Коппель О.А.* Концепції організації міжнародних систем. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1209/74/>

⁸ Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004. — Т. 2. — 812 с. — С. 325.

⁹ *Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталеv М.А.* Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. — М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2002. — С. 158–161. — С. 158.

¹⁰ *Цыганков П.А.* Теория международных отношений. — М., 2002. — 590 с. — С. 471.

¹¹ *Шергін С.О.* Парадигмальна еволюція в політології міжнародних відносин. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cathedra.io.ua/story>

¹² Цыганков П.А. Теория международных отношений. — М., 2002. — 590 с. — С. 129.

¹³ Коптель О.А. Концепції організації міжнародних систем. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1209/74/>

¹⁴ Богатуров А.Д. Современный международный порядок // Международные процессы. 2003. № 1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/one/001.htm>

¹⁵ Rosenau J. Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity. — Princeton, 1990. — 554 p. — P. 50. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://press.princeton.edu/titles/4590.html>.

¹⁶ Шергін С.О. Парадигмальна еволюція в політології міжнародних відносин. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cathedra.io.ua/story>

¹⁷ Герасимчук Т.Ф. Концепція міжнародних режимів у теорії міжнародних відносин // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. — Вип. 19. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. — С. 319–323.

¹⁸ Шаклеина Т.О. Великие державы и региональные подсистемы // Международные процессы. Том 9. Номер 2(26). Май–август 2011. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/twenty-sixth/004.htm>

¹⁹ Троян С.С. Міжнародні відносини у системному вимірі: поняття, етапи і тенденції розвитку // Історія в сучасній школі. — 2012. — № 2. — С. 39–43.

²⁰ Бжезинский Зб. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис: Пер. с англ. М.Н. Десятовой — М.: АСТ, 2014. — С. 7.

²¹ Цыганков П.А. Теория международных отношений. — М., 2002. — С. 135.

²² Герасимчук Т.Ф. Проблеми війни та миру в теорії демократичного миру // Вісник дипломатичної академії. Збірник наукових праць. — К., 2010. — Вип. 16. — С. 177–186.

²³ The Annual Defense Report 2014: Performance of the Defense Acquisition System. Electronic Source // Department of Defense, USA, June 13, 2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a603782.pdf>

²⁴ Цыганков П.А. Теория международных отношений. — М., 2002. — С. 136.

²⁵ Zyblikiewicz Lubomir W., Erhard Cziomer. Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych. — Warszawa; Krakow, 2000. — S. 21.

²⁶ Шергін С.О. Парадигмальна еволюція в політології міжнародних відносин. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cathedra.io.ua/story/>

²⁷ Huntington S.P. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs. May–June. 1993.

²⁸ Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order. — N.Y., 1996.

²⁹ Троян С.С. Міжнародні відносини у системному вимірі: поняття, етапи і тенденції розвитку // Історія в сучасній школі. — 2012. — № 2. — С. 39–43.

³⁰ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Україна в постмодерній системі міжнародних відносин // Науковий вісник Дипломатичної академії України / За заг. ред. Гуменюка Б.І., Тупчієнка Л.С., Ціватого В.Г. — К., 2001. — Вип. 5. — С. 145.

³¹ Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство: Пер. с англ. — М.: Междунар. отношения, 2004. — С. 10.

³² Бжезинский Зб. Ещё один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы. — М.: Междунар. Отношения, 2010. — 240 с.

³³ Бжезинский Зб. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис: Пер. с англ. М.Н. Десятовой. — М.: АСТ, 2014. — 287 с.

³⁴ *Бжезінський Зб.* Україна у геостратегічному контексті: Пер. з англ. / Збігнєв Бжезінський; Пер. Андрій Іщенко; Передм. В. Бандера, Р. Павленко. — К.: Києво-Могилянська академія, 2006. — 102 с.

³⁵ *Щербак Ю.М.* Американський маршрут. Як спектакль під назвою «перезавантаження» вплине на ситуацію у Східноєвропейському регіоні // *День*. — 2010. — 6 липня.

³⁶ *Киридон А.М., Троян С.С.* Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз: Монографія. — Київ–Рівне: РІС КСУ, 2009. — 79 с. — С. 68.

³⁷ *Дорошко М.С.* Вплив політики «перезавантаження» відносин США з Російською Федерацією на переструктурування пострадянського геополітичного простору. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: uzlib.com/content/view/2639/74/

³⁸ *Шенелєв М.А.* Теорія міжнародних відносин: Підручник. — К.: Вища школа, 2004. — 622 с.

³⁹ *Immanuel Wallerstein.* The Geopolitics of Ukraine's Schism Published on Saturday, February 15, 2014 by Common Dreams. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.commondreams.org/views/2014/02/15/geopolitics-ukraines-schism>.

REFERENCES

1. Bogaturov, A.D. (2003). *Sovremenniy mezhdunarodnyy poriadok. Mezhdunarodnyye protsessy*, no. 1. Retrieved from <http://www.intertrends.ru/one/001.htm> [in Russian].
2. Bogaturov, A.D., Kosolapov, N.A., & Khrustalev, M.A. (2002). *Ocherky teorii i metodologii politicheskogo analiza mezhdunarodnykh otnosheniy*. Moskva: Nauchno-obrazovatelnyy forum po mezhdunarodnym otnosheniyam [in Russian].
3. Bzhezynskiy, Zb. (2010). *Eshche odyn shans. Tri prezidenta i krizis amerykanskoj sverkhderzhavy*. Moskva: Mezhdunar. otnosheniya [in Russian].
4. Bzhezynskiy, Zb. (2014). *Strategicheskyy vzglyad: Ameryka i globalnyy krizis*. Moskva: AST [in Russian].
5. Bzhezynskiy, Zb. (2006). *Ukraina u geostratehichnomu konteksti*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
6. Bzhezynskiy, Zb. (2004). *Vybor. Globalnoe hospodstvo ili globalnoe liderstvo*. Moskva: Mezhdunar. otnosheniya [in Russian].
7. Doroshko, M.S. *Vplyv polityky perezavantazhennia vidnosyn USA z Rosiiskoiu Federatsiieiu na perestrukturuвання postradianskogo heopolitychnogo prostoru*. Retrieved from uzlib.com/content/view/2639/74/ [in Ukrainian].
8. Gadzhyiev, K.S. (2007). *Geopolytycheskye horyzonty Rossii (Kontury novogo myro-poriadka)*. Moskva [in Russian].
9. Gerasymchuk, T.F. (2010). Kontseptsiiia mizhnarodnykh rezhymiv u teorii mizhnarodnykh vidnosyn. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky - International Relations of Ukraine: scientific searches and findings*. S.V. Vidnyanskyj (Ed.), 19, 319–323 [in Ukrainian].
10. Gerasymchuk, T.F. (2010). Problemy vijny ta myru v teorii demokratychnogo myru. *Visnyk dyplomatychnoi akademii. Zbirnyk naukovykh prats*, 16, 177–186 [in Ukrainian].
11. Guberskyi, L.V. (Ed.). (2004). *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia*. (Vols. 1–2). Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
12. Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*. May–June [in English].

13. Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. New York [in English].
14. Immanuel Wallerstein. The Geopolitics of Ukraine's Schism Published on Saturday, February 15, 2014 by Common Dreams. Retrieved from <http://www.commondreams.org/views/2014/02/15/geopolitics-ukraines-schism> [in English].
15. Koppel, O.A. *Kontseptsii orhanizatsii mizhnarodnykh system*. Retrieved from <http://vuzlib.com/content/view/1209/74/> [in Ukrainian].
16. Kyrydon, A.M., & Troian, S.S. (2009). *Rosiisko-gruzynskiy konflikt serpnia 2008 roku: istoryko-politolohichnyi analiz*. Kyiv–Rivne: RIS KSU [in Ukrainian].
17. Maiboroda, O.M. (2015). *Etnichnist u mizhnarodnii systemi*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
18. Malskyi, M.Z. (2011). *Teoriia mizhnarodnykh vidnosyn: pidruchnyk*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
19. Panchenko, M.Yu. (2000). *Osnovnye paradigmy izucheniya mezhdunarodnogo poriadka v sovremennoi polytologii*. Moskva [in Russian].
20. Rosenau, J. (1990). *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. Princeton. Retrieved from <http://press.princeton.edu/titles/4590.html> [in English].
21. Shakleina, T.O. (2011). Velikie derzhavy i regionalnyie podsistemy. *Mezhdunarodnye protsessy*. Tom 9. No. 2(26). Mai–avgust. Retrieved from <http://www.intertrends.ru/twenty-sixth/004.htm> [in Russian].
22. Shcherbak, Yu.M. (2010). Amerykanskyi marshrut. Yak spektakl pid nazvoiu Perezavantazhennia vplyne na sytuatsiiu u Skhidnoievropeiskomu regioni. *Den*, 6 lypnia [in Ukrainian].
23. Shepieliev, M.A. (2004). *Teoriia mizhnarodnykh vidnosyn: Pidruchnyk*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
24. Shergin, S.O. *Paradygmalna evoliutsiia v politologii mizhnarodnykh vidnosyn*. Retrieved from <http://cathedra.io.ua/story/> [in Ukrainian].
25. The Annual Defense Report 2014: Performance of the Defense Acquisition System. Electronic Source. Department of Defense, USA, June 13, 2014. Retrieved from <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a603782.pdf> - 28.04.2015 [in English].
26. Troian, S.S. (2012). Mizhnarodni vidnosyny u systemnomu vymiri: poniattia, etapy i tendentsii rozvytku. *Istoriia v suchasni shkoli*, 2, 39–43 [in Ukrainian].
27. Tsygankov, P.A. (2002). *Teoriia mezhdunarodnykh otnoshenii*. Moskva [in Russian].
28. Uhryn, L.Ya. (2008). Mizhnarodni systemy: problemy stabilnosti. Proceedings of the Conference *Politychna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy*, Lviv, May 10–11, 2007. Lviv: CPD. Retrieved from: <http://postua.info/ugryn.htm> [in Ukrainian].
29. Vidnyanskyj, S.V., & Martynov, A.Yu. (2001). Ukraina v postmodernii systemi mizhnarodnykh vidnosyn. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. Humeniuk B.I., Tupchiienko L.S., Tsviatyi V.H. (Ed.), 5, 140–148 [in Ukrainian].
30. Zyblikiewicz Lubomir W., Erhard Cziomer. (2000). *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*. Warszawa, Krakow [in Polish].